

Fargeblindhet som mål

Thomas Hylland Eriksen

Nyhetsbulletin for barn og ungdom 1–96.

Det lever omtrent 220 000 utenlandskfødte mennesker i Norge, noe som tilsvarer rundt fem prosent av totalbefolkningen. Det høres kanskje mye ut. Men temmelig nøyaktig halvparten av dem er europeere, og de største enkeltgruppene er dansker, svensker og briter. Det finnes også flere nordamerikanere enn f.eks. pakistanere i Norge. Likevel er det naturligvis ikke disse kategoriene av mennesker -- som altså rent faktisk utgjør de største gruppene av innvandrere -- Oslo Fremskrittsparti hadde i tankene da de i vår krevde et innvandreregnskap for Oslo kommune. Det var de "fjernkulturelle innvandrerne" de hadde i tankene. *Fjernkulturelle!* Som om kulturell avstand kunne måles på globusen! For ordet "rase" går det naturligvis ikke an å bruke i respektabel politisk sammenheng, til det er konnotasjonene for ubehagelige.

Dette skal for en stor del handle om hvordan språkbruken bevisst og ubevisst former vår opplevelse av verden, og jeg skal begynne med ordet "innvandrer". Ordet fremkaller hos mange nordmenn et mentalt bilde, ikke av en svensk kelner eller en engelsk oljearbeider, men av en litt kortvokst mann med buskete øyenbryn, dårlig norsk syntaks ("Jai ikke snakka norsk så jævla bra") og mørke, pregløse klær; gjerne kjederøykende, dunstende av hvitløkånde og svettelukt, og ansatt i et typisk lavstatusyrke. Statistisk sett er det få innvandrere som passer til en stereotypi av denne typen, som likevel har et forbausende godt grep om de folkelige mytene om truende og uforståelige fremmede.

"Fjernkulturell". Ordet gir umiddelbare assosiasjoner til George Orwells 1984, hvor det statsautoriserte språket "Newspeak" gradvis skal rense innbyggernes tankeverden for opprørske og kritiske ideer. Ifølge Newspeak-ideologien, skal ordet "fri", for eksempel, etter hvert bare kunne brukes i betydningen "hunden er fri for lus". Den metafysiske betydningen av ordet, som har å gjøre med individets frihet, den frie tanke osv., skal avskaffes. På en sammenlignbar måte har ord som "fjernkulturell", "innvandrere" og "muslim" gått inn i det norske språket med betydninger som skaper dårlig begrunnede, men solide murer mellom "oss" og "dem". Som et resultat av den betryggende avstanden som dermed etableres, kan det virke som om offentligheten kan tillate seg hvilke frekkheter som helst overfor ikke-europeiske minoriteter i dette landet: man kan tvinge dem til å mene det samme i politiske spørsmål som landets innfødte åndselite (f.eks. i Rushdie-saken), man kan insinuere at de er forbrytere inntil det motsatte er bevist (som i de stadig tilbakevendende debattene om "innvandrerkriminalitet", hvor fagekspertisen konsekvent har vist at innvandrere ikke er mer kriminelle enn alle andre), man kan sette opp regnskap som viser hvor dyrt det er for samfunnet å ha dem her, og man kan gi dem selv skylden når samfunnet ikke klarer å tilby dem skikkelig norskopplæring og likestilling på arbeidsmarkedet og i utdanningsvesenet. *Blaming the victim* kalles denne strategien. Det oppfattes for eksempel som "naturlig" å stille etniske nordmenn spørsmål om hvorvidt de har noe imot å ha en muslim til nabo. Men hvordan ville den dannede offentlighet ha reagert dersom ordet "muslim" ble byttet ut med ordet "jøde"? Muligens ville den da bli minnet om en tid og det sted det offisielle Norge helst vil slippe å bli sammenlignet med.

De folkelige mytene om "innvandrere" er alvorlige nok. Meningsmålinger tyder for eksempel på at mange nordmenn, kanskje særlig i strøk som enten helt eller nesten helt mangler innvandrere, tror at det er hundretusener av dem; enkelte respondenter har oppgitt over en million.

Et kanskje enda større problem er det at direkte feil som bidrar til å sementere og styrke grensene mellom "oss" og "dem", er implisitt til stede i en svært stor del av

mediedekningen av innvandrerspørsmål. Mange av disse feilene har å gjøre med tankeløs språkbruk, med hvilke begreper man tenker om verden med; og de begås nok minst like ofte av politikere og byråkrater som av pressen og etermediene. Jeg vil ta for meg noen av de viktigste feilene i tur og orden.

1. Kultur blir blandet sammen med etnisitet.

Etnisitet er fiktivt slektskap, og har å gjøre med en felles opphavsmyte. Kultur viser derimot til betingelser for kommunikasjon, og handler om felles virkelighetsforståelse. Innen hver eneste etnisk gruppe finnes til dels betydelig kulturell variasjon, og mellom de ulike etniske gruppene finnes det ofte betydelige kulturelle fellestrekk. Det er ikke kulturer som møtes ved kulturmøter, men mennesker -- og det er noe ganske annet, selv om mennesker naturligvis kan være kulturelt forskjellige. Imidlertid kan de kulturelle forskjellene mellom en sunnmøring og en nordlending være vel så påfallende i en gitt situasjon som forskjellene mellom en pakistansk platearbeider og en norsk platearbeider. Det er etniske grenser mellom nordmenn og pakistanere, men dersom de ser verden på noenlunde den samme måten, kan man ikke trekke kulturelle grenser langs de samme linjene som man trekker etniske grenser. I stedet for å påstå at "innvandrernes kultur" gjør dem f.eks. autoritært patriarkalske, må man derfor finne ut hvilke mennesker i Norge som er autoritært patriarkalske. Da vil man naturligvis finne ut at noen av dem er innvandrere, mens andre er etnisk norske.

Felles kultur er et *gradsspørsmål*: det finnes ikke to mennesker som forstår hverandre perfekt, men det finnes heller ikke to mennesker som overhodet ikke forstår hverandre. Alle har mer og mindre felles med alle andre. Og det er slett ikke så sikkert at de viktigste kulturforskjellene følger etniske grenser. Jehovas Vitners motstand mot blodoverføringer er sannsynligvis noe av det mest avvikende, kulturelt sett, som finnes i dette landet.

Vanetenkningen på dette området er forstemmende. Når en konservativ kristen på Sørlandet nekter å servere alkohol hjemme, er motstander av sex før ekteskapet, forbyr sine døtre å gå på dans og er tilhenger av sensur, er det ingen som tenker på å kalle ham fjernkulturell. Når derimot en tyrker i Groruddalen nekter å servere alkohol hjemme, er motstander av sex før ekteskapet, forbyr sine døtre å gå på dans og er tilhenger av sensur, blir disse holdningene gjerne tatt som bevis på at "innvandrer-kulturen" og "den norske kulturen" ikke lar seg forene.

Forslag: I stedet for å snakke om "kulturer" på den mystifiserende og grensesettende måten som er så utbredt, kan man snakke, langt mer presist og mindre stigmatiserende, om at menneskene som bor i Norge har *ulike erfaringer og ulik bakgrunn*. For det har de uomtvistelig. Kulturforskjeller finnes, men de opererer ikke på etnisk gruppenivå.

2. Kultur gjøres til fundamental årsaksfaktor.

Etter at offentligheten oppdaget det ulykksalige kulturbegrepet, er det tydeligvis ingen grenser for hva det kan brukes til. Når innvandrere ikke får jobb, er det angivelig på grunn av deres kultur; de snakker ikke godt nok norsk. (Dette er feil. På syttitallet fikk selv innvandrere som knapt kunne norsk jobb; i dag får mange ikke jobb selv om de snakker tilnærmet perfekt norsk.)

Generelt blir sosiale problemer omdefinert til etniske problemer, og deler av befolkningen venner seg til å tenke om verden ved hjelp av grensen mellom "nordmenn" og "innvandrere". Dermed blir enhver debatt om samfunnsproblemer avsporet. I stedet for å snakke om samfunnsproblemene, snakker man om relasjonen mellom nordmenn og innvandrere. Og en slik diskusjon vil ikke føre til noen løsning.

De store sosiale problemene i Oslo øst skyldes naturligvis ikke at det bor innvandrere der, men at Oslo øst er og blir et av de fattigste områdene i Norge. Lenge før det bodde en eneste innvandrer der, var boligstandarden på Grønland og Tøyen egnet til å sjokkere enhver besøkende fra distrikts-Norge. Skal Oslo øst bli et bedre sted å bo, må regionen omsider få sin del av distriktsoverføringene. Det har ingen ting med verken etnisitet eller kultur å gjøre, men med det enkle faktum at Norge er et klassesamfunn hvor forskjellene på fattig og rik, ifølge bl.a. fylkesmann Willoch, er voksende.

Forslag: Begrepet "klasseforskjeller" gjeninnføres i språket.

3. Det antas at "innvandrere" er en gruppe.

Det er det selvfølgelig det rene sludder å påstå at de er. Dels er de en kategori skapt av Statistisk Sentralbyrå, dels er de et fenomen som finnes i nordmennenes hoder. Det eneste en somalier og en chilener har felles i denne sammenhengen, er at de i likhet med over 99,9% av verdens befolkning ikke er født i Norge av norske foreldre. Derfor er det også upresist å omtale en bydel som Grünerløkka som en "ghetto". Ghettoen er kjennetegnet av etnisk ensartethet; i sin klassiske bruk (ved omtale av ghettoene i Italia og Polen) betegnet ghettoen en jødisk bydel. I likhet med andre bydeler preget av store innslag av flyktninger og innvandrere, bor det et stort antall ulike nasjonaliteter på Grünerløkka. Det eneste mange av dem har felles, er at de ikke tilhører den norske etniske gruppen.

Et annet vanlig uttrykk for denne feilen er det fantastiske uttrykket "annen generasjons innvandrer", som viser til mennesker som er født i Norge av "fjernkulturelle" (dvs. mørkhudede og/eller muslimske) foreldre. Det er nesten slik at man når som helst venter innføringen av begrepet "femte generasjons innvandrer". I så fall bygger enhver antagelse om snikrasisme i offentligheten ikke lenger bare på begrunnede mistanker, men på godt dokumenterte fakta. For da sier man at kulturen flyter i blodet og overføres genetisk.

Dersom man ikke gjør det, ser jeg ingen grunn til å omtale mennesker som er født i Norge og har bodd i Norge hele sitt liv som noe annet enn norske. Faktisk burde nasjonalister, som per definisjon ønsker at Norge skal være et viktig land, være glade over innvandringen. Ettersom nordmenn ikke klarer å få flere barn enn det aller nødvendigste for å opprettholde folketallet, er innvandring den eneste måten å rekruttere nye medlemmer på. Gjennom innvandring skapes kontinuerlig nye nordmenn.

Heller ikke liberalere er immune mot en etnisk deterministisk tenkemåte. Hvorfor må for eksempel dagspressen, inkludert den liberale pressen, alltid oppgi hvor utenlandskfødte forbrytere kommer fra, når de aldri oppgir hvor de innenlandskfødte kommer fra, eller for den saks skyld hvilken hårfarge de har og hvilket parti de stemte på ved siste valg? Naturligvis vil leserne av disse avisene etter hvert få det inntrykk at innvandrere og flyktninger nok generelt er kriminelle, men det har ikke falt dem inn å reflektere over f.eks. sørlendingskriminaliteten, ettersom det praktisk talt aldri går frem når en voldtektsmann eller raner er sørlending.

Forslag: For hver gang en avis skriver om "utlendinger" som begår kriminelle handlinger, pålegges den å oppgi den geografiske opprinnelsen til nordmenn som begår kriminelle handlinger. Resultatet ville bli presseoppslag av typen "Moldenser slo i går ned en eldre dame i Storgata". Noen vil kanskje anføre at slike opplysninger er irrelevante, men hvorfor skulle det være irrelevant hvor noen er født når det tydeligvis er eksepsjonelt relevant hvor andre er født?

4. Man later som om maktforholdene mellom etniske nordmenn og utenlandskfødte er jevnbyrdige.

I en kommunikasjonssituasjon er det sjelden slik at begge parter setter premissene i samme grad. I Norge er norsk språk og en mer eller mindre felles norsk erfaringsverden

fullstendig dominerende. Det tas som en selvfølge at innvandrerne skal lære norsk og at nordmennene ikke skal lære punjabi. Dette er det trolig verken mulig eller ønskelig å forandre på, men det skaper en permanent maktforskjell som er lite konstruktiv dersom målet er å unngå at innvandrere og flyktninger blir klienter.

Det kan naturligvis være fristende for den norske part, som normalt har et maktmessig overtak, å se bort fra innvandrers virkelighet og insistere på at han skal snakke innenfor en norsk virkelighet. I så fall gjør man det rent faktisk umulig for innvandreren å delta i samtalen, og man er på god vei til å skape nok en klient -- en person som er avhengig av en annens virkelighet for å få hjelp til å oppnå sine rettigheter i samfunnet. Ønsker man å unngå en slik situasjon, er det altså all grunn til å ta den andres kontekst på alvor, selv om man ikke nødvendigvis er tvunget til å gjøre det. Offentlig ansatte befinner seg her i en særstilling. De er faktisk forpliktet til å tilrettelegge forholdene for kommunikasjon, for at allmennheten -- inklusive innvandrere! -- skal få innfridd sine rettigheter. Det er nemlig ikke for ingenting at offentlig ansatte kalles *public servants* på engelsk.

Nå er det lite sannsynlig at etterkommerne av dagens innvandrere vil snakke vietnamesisk, farsi eller punjabi om femti år. Blant norske innvandrere i USA tok det gjennomsnittlig tre generasjoner før de skiftet morsmål til engelsk, og lite tyder på at det vil ta lengre tid her. Men dette må skje gjennom deltakelse i felles institusjoner -- politikk, utdanning, arbeidsliv -- og ikke gjennom moraliserende tvang fra norsk side.

Forslag: Forhandlinger mellom øvrighet og innvandrere kan i 50% av tilfellene foregå på et språk innvandrerne velger, for eksempel engelsk uten tolk eller punjabi med tolk.

5. Minoritetssituasjonen blir oppfattet som en unntakstilstand.

Før kommunevalget høsten 1995 ble innvandring nevnt som et samfunnsproblem på linje

med arbeidsløshet og kriminalitet, av et parti som alltid har vært regnet som innvandrervennlig. Med slike venner klarer man seg godt uten fiender!

Det er nemlig ikke tilfeldig at innvandring skjer nettopp nå. Den ujevne, men vedvarende strømmen av flyktninger og innvandrere til vesteuropeiske land kan betraktes som et tegn på at vi for alvor har fått et verdenssamfunn, hvor et flertall av verdens innbyggere indirekte har noe med hverandre å gjøre -- takket være globale politiske spørsmål som miljøkrisen, globale kulturfenomener som amerikanske såpeoperaer, globale økonomiske prosesser gjennom blant annet Verdensbanken, og en global sikkerhetspolitikk gjennom blant annet FN-systemet. Verden har krympet, og det er blitt mulig for flere å reise lenger enn det har vært noen gang tidligere, samtidig som vi vet mer om hverandre enn før. Blant annet derfor foregår det en ujevn flyt av mennesker fra fattige til rike land, og den viser ingen tegn til å stanse.

Uansett hvor restriktive nordmennene ønsker å være i sin innvandringspolitikk, vil det innen overskuelig fremtid alltid leve en del tusen mennesker her som ikke er født i Norge, og også de norskfødte vil vedvare å være forskjellige på mange måter. Trolig er det like greit å forsone seg med dette først som sist.

Datostempelet er forlengst gått ut på den klassiske kulturgeografien som lærte oss at verden består av "atskilte kulturer", at ulike folkeslag levde hver for seg i sine stabile, avgrensede områder. Unntaket er nemlig ikke det blandede samfunnet, men samfunnet uten innvandrere. Kosmopolitiske storbyer som New York og Bombay er mer karakteristiske for det sene tyvende århundre enn relativt isolerte øysamfunn -- samfunn uten innvandrere -- som f.eks. Færøyene og Tristan da Cunha.

Forslag: Første kapittel i Salman Rushdies *Imaginary Homelands (Fantasiens hjemland)*, eller en annen egnet tekst, blir pensum i videregående skole. Rushdies tekst

viser både hvordan påberopelser av "autentisk kultur" virker ekskluderende (selv fikk han høre av kulturfundamentalister at han ikke var en "ekte inder") og hvordan verden preges av blanding og urenheter. Håpet måtte i så fall være å slippe alt for mange insisterende, velmenende oppskrifter på hvordan man blir skikkelig norsking.

6. Alternativene som tilbys innvandrere og flyktninger er umulige.

I de skandinaviske landene har innvandrere nesten helt siden starten mottatt en tvetydig melding fra øvrigheten. De er både blitt oppmuntret til å "ivareta sin kultur" og til å bli "skandinaviske". I praksis har de fått tilbudet om å velge mellom å "bli slik de er" eller å "bli som oss". Et slikt valg er fullkomment umulig, og bygger for øvrig på det gammeldagse kulturbegrepet, som prediker at det finnes absolutte grenser mellom kulturer, og at man enten tilhører den ene eller den andre. Ingen innvandrer eller barn av innvandrer kan på noen meningsfylt måte foreta et slikt valg. Når man flytter til et nytt land, blir man uvegerlig preget av det. (Innvandrerne i Norge er faktisk blitt mye norskere enn mange nordmenn har oppdaget.) Samtidig er det umulig å legge bak seg hele sin erfaringsbakgrunn, sine barndomserfaringer og den skikk og bruk man lærte av sine foreldre og besteforeldre. Det er altså ikke mulig for noen enten å bli "helt norske" eller å "beholde sin opprinnelige livsverden". Debatten om kulturell integrasjon må derfor handle om på hvilke områder det norske samfunnet insisterer på at innvandrerne skal tilpasse seg. Sannsynligvis er det i strid med menneskerettighetene å kreve mer enn at de skal følge norsk lov. (På den annen side har Norge nylig brutt menneskerettighetene ved å nekte konservative muslimer å ha sin egen skole.)

Forslag: Ordet "personlig identitet" erstatter ordet "kulturell identitet".

* * *

Min hensikt har ikke vært å benekte at samfunnet står overfor store utfordringer, eller å insinuerer at sosiale problemer generelt er opportunistiske påfunn skapt av karrierepolitikere og tabloidmedier i motvind. Retten til utdanning, arbeid og deltakelse er knapphetsgoder som det selvfølgelig er hard konkurranse om. Mitt poeng er at denne typen problemer ikke nødvendigvis har å gjøre med etnisk identitet, og at en ensidig fokusering på etniske relasjoner gjør det umulig å se de sosiale problemene i hele sin fylde.

Noen få temaer som angår minoriteter spesielt, har riktignok krav på offentlighetens interesse. Det gjelder først og fremst etnisk diskriminering i sin alminnelighet, språklige rettigheter og religionsfrihet. Praktisk talt alle andre forsøk på å etablere et skille mellom etniske nordmenn og innvandrere som premiss for politisk debatt, er ren avsporing. Innvandrere har ikke monopol på verken kriminalitet, arbeidsløshet eller marginalisering. Dersom man ønsker å snakke stygt om kriminelle, så får man heller gjøre det; men da får man kalle en skurk for en skurk og ikke for innvandrer. I denne artikkelen har jeg forsøkt å vise hvordan det kan ha seg at ordet innvandrer får betydninger som mystifiserer langt mer enn de oppklarer (jf. begrepet "innvandrerkriminalitet"), og jeg har antydnet noen mulige strategier for å unngå at man snakker om innvandrerproblemer når man burde ha snakket om klasseforskjeller, arbeidsløshet, etnisk diskriminering eller rett og slett marginalisering.